

Љубомир Недељковић

СТРАДАЊЕ КОЛУБАРСКИХ ПАРТИЗАНА У ЗИМУ 1941/42. ГОДИНЕ

За трагедију ваљевске партизанске групације, страдање Тамнавског, Посавског, Мачванског, Космајског и Суворорског одреда и њихових храбрих бораца и коначно за распуштање Суворорског одреда, одговорност сноси руководећи састав, Групна команда и Врховни штаб НОВ и ПОЈ. У дасадашњој историографији и хроникама о партизанском ратовању у Србији у периоду 1941–1942. године, остало је недовољно осветљено масовно страдање бораца и распуштање првих успешних јединица ваљевских партизана. А узроци тих трагичних збивања леже првенствено у крајње неодговорним одлукама њиховог руководећег састава, о чему се до сада, углавном, веома мало писало.

Зашто је то тако дуго била табу тема? Из простог разлога да се не би довео у питање углед личности које су биле на високим положајима, недодирљиви, па није било згодно да се она покреће. А на другој страни, ми борци, носили смо ожиљке у својим душама, јер смо на сопственој кожи доживљавали све последице лоших потеза несамосталних и неспособних руководилаца.

О тој трагичној епизоди партизанског ратовања у западној Србији биће речи у овом тексту, чији је аутор непосредни учесник и сведок тих догађаја. Пре излагања о томе, неколико интересантних података о Колубарском батаљону, који су мало познати.

Прва јединица колубарских партизана

Колубарска чета Ваљевског партизанског одреда формирана је у селу Бујачићу недалеко од Ваљева, крај шуме зване Осоје, 28. јуна 1941. године, шест дана после напада Хитлерове Немачке на Совјетски Савез и три дана после доношења одлуке Окружног комитета КПЈ за Ваљевски округ о оружаном устанку. За командира Колубарске чете постављен је Раде Јокић, банкарски чиновник из Ваљева, а за комесара Драгојло Дудић, угледни земљорадник из села Клинаца код Ваљева, стари ратник, Солунац.

Активност чете у борбама против окупатора у Буковима (напад на немачку војни ауто и немачког мотоциклисту), напад на железничку композицију у селу Латковићу, напад на важан железнички чвор у Лајковцу, борба против Немаца у Љигу, Мионици и Драчићу (уништена два немачка тенка), допринела је приливу бораца, па је у Колубарску чету приступило велики број омладине, симпатизера и грађана одређених за борбу против немачког окупатора. За непуна четири месеца малобројна чета прераста у Колубарски батаљон који у свом саставу има 6 чета и самостално бомбашко одељење којим је руководио храбри Срећко са укупно 750 бораца. На челу батаљона био је шпански борац Жикица Јовановић Шпанац, док је дужност политичког комесара вршио Стева Марковић Сингер из Белановице.

Прилив бораца у Колубарски батаљон престаје, може се слободно рећи, крајем новембра 1941. године, када је раскинут споразум о сарадњи Драже Михаиловића и Тита. Тада престаје заједничка борба против окупатора, а ту започету борбу сада воде само партизанске јединице. Настали сукоб између партизана и четника утицао је на промену расположења народа за ступање у партизанске редове. Наплази период осеке у приливу нових бораца, шта више, почиње напуштање наших редова, што је значајно утицало на смањење броја бораца у батаљону. У наше редове, дословно, нико више од ових бораца не приступа, већ, напротив, из дана у дан број бораца се смањује.

Тако је Колубарски батаљон после пада Ужичке републике, почетком децембра 1941, спао на око 400 бораца. Овде морам да напоменем да је Прва колубарска чета напустила Србију и прешла Санџак са Врховним штабом. Није ми познато колико је тада ова чета имала бораца. Распадом Ужичке републике Колубарске батаљон напушта Колубару и пребацује се на терен Повлена.

Колубарски батаљон носи то име све до половине јануара 1942. године. Тада је извршена реорганизација Ваљевског партизанског одреда и Колубарски батаљон добија ново име – Суворборски партизански одред. Ново име добија због тога што се његово деловање, сем око Колубаре, проширује и на терене Повлена, Маљена, Рудника и Суворора. Одред води свакодневне борбе на поменутом терену, све до 18. марта 1942. године, када је одлуком руководства Одреда, у селу Пријездићу, недалеко од Ваљева, био расформиран, јер се налазио у безизлазној ситуацији из које није могао да нађе излаз.

Суворборски одред је био последња оружана формација ваљевских партизана која је деловала у западној Србији, чиме је, на трагичан начин, окончана осмомесечна борба ове херојске јединице у чијим је редовима био и аутор овог текста.

Самоубилачка одлука

Када је прва непријатељска офанзива протутњала ваљевским крајем, новембра 1941. године, остало је на овом терену око 1.800 бораца Ваљевског партизанског одреда са својим батаљонима: Тамнавским,

Подгорским, Рађевским, Посавским, Мачванским и Колубарским батаљоном. Месец дана доцније на овај терен пристигао је Космајски одред и Орашачко паланачка чета.

Врховни штаб је оценио да овај Одред треба да остане на свом терену и настави борбу, без обзира на неповољне услове, што је била самоубилачка одлука. Врховни штаб је прешао у Санцак са мање бораца него што је бројала ваљевска групација. У Србији је тада била концентрисана моћна непријатељска сила, добро наоружана. Већ тада је немачка команда у Ваљеву сачинила план како да уз помоћ недићеваца, љотићеваца и четника Косте Пећанца и Драже Михаиловића уништи последње остатке партизана у западној Србији и спречи обнављање борбе партизана на овим просторима у пролеће 1942. године.

Тако од половине децембра 1941. па све до 19. марта 1942. године, трају свакодневне исцрпљујуће борбе, у крајње неповољним условима. Сурова, права сибирска зима, губитак слободне територије, лоша исхрана, слаба одећа и обућа, недостатак хигијенских и санитарних услова, слаба обавештајна служба, свакодневни и исцрпљујући маршеви и недостатак онога што је за борбу најнеопходније – муниције – све је то довело у катастрофалан положај ову скупину жртвованих колубарских бораца.

Глад, несаница, цича зима...

У оквиру реорганизације Ваљевског партизанског одреда, јануара 1942. године, Колубарски батаљон је променио име, као што је већ напред речено, у Суворборски партизански одред, који је бројао око 250 бораца. Командант је био Миша Дудић, политички комесар Андра Савчић, заменик команданта Драган Татовић, а заменик политичког комесара Душан Бараћ. Уз Одред су се стално кретали Мирко Томић Сељак, члан Врховног штаба, чланови Групне команде Радивоје Јовановић Брадоња, Жикица Јовановић Шпанац и Миле Милатовић. Борцима није било јасно зашто су се они стално кретали са Суворборцима, када су чинили руководство целе ваљевске партизанске групације. Тако се добијао утисак да Суворборски одред има два руководства.

Од 20. јануара 1942. године, када је напуштена слободна територија, у селима испод Повлена, Јабланика и Медведника, Одред је стално у покрету. Слободна територија му је само онај простор на коме се моментално налази. Нема услова за консолидацију и прегруписавање снага, а још мање за прелазак у офанзивне акције.

Одред је водио тешке али успешне борбе јужно од реке Колубаре, према планинама Маљену, Повлену, Руднику и Суворбору. У селу Лесковицама 30. јануара 1942. године, у подухвату упамћен као „Ваљевска олуја”, погинуло је 5 немачких војника, на челу са поручником Еренхајмом, а више их је било рањено (из извештаја поручника Финкеа, Ловачки пук 724).

Глад, несаница, цича зима, доводили су борце до ивице издржљивости. Из дана у дан тањила се њихова борбена снага. Са ногама у ранама

од промрзлина све више бораца се није могло кретати, што је принудило Групну команду и Штаб Одрода да донесу одлуку да се сви промрзли и болесни борци отпусте својим кућама. То је учињено у селу Планиници, 10. фебруара 1942. године. У групи од 30 бораца били су и моји добри другови Миливоје Стефановић из Вртиглава, храбри члан бомбашке групе, и Цане Лукић из села Вировца. Шта их је тамо чекало о томе се није размишљало, као и о онима који су остали у Одреду.

Само неколико дана по отпуштању болесних, уследило је, 14. и 15. фебруара 1942. године, Војнополитичко саветовање у колибама на Маљену. Саветовању су присуствовали: Мирко Томић, Радивоје Јовановић Брадоња, Жикица Јовановић Шпанац, Миле Милатовић (чланови Групне команде), затим Здравко Јовановић, командант Ваљевског одреда, Милосав Милосављевић, комесар, Данило Лекић Шпанац, члан Штаба ВПО, Миша Дудић, командант Суворборског одреда, Андра Савчић, комесар, затим чланови Посавскотамнавског одреда Света Поповић и Миле Манић, Ђоко Јоваовић, командант Космајског одреда, Иван Мукер, командир Паланачке чете, Милош Минић, инструктор ПК КПЈ за Србију, Трајко Стаменковић, члан ПК КПЈ и Милан Китановић, секретар ОК КПЈ за Ваљевски округ.

На саветовању је било говора о пробијању наших снага у источну Босну, Санцак и Топлицу. У вези са овом проблематиком на саветовању је говорио и поп Влада Зечевић: „Мислим да је мој став познат” – рекао је одлучно Зечевић. „Требало би кренути на Дрину и видети шта се тамо дешава”. На излагање попа Владе Зечевића, Мирко Томић је најоштрије реаговао и рекао Зечевићу да напусти састанак и да своје мишљење задржи за себе. Из овакве реакције Томића могло се закључити да је свако мишљење, супротно директиви Врховног штаба о напуштању овог терена, било унапред осуђено.

Слепа покорност Врховном штабу

На велико изненађење бораца, на Саветовању је донета кобна одлука да сви одреди и даље остану да дејствују на својим теренима: Суворборски ће оперисати на падинама Повлена, Маљена, Суворбора и Рудника, Ваљевски на теренима Подгорине и Рађевине, Посавотамнавски у Тамнави, Космајски одред и Паланачка чета да крену на Космај и терене Букуље и Рудника. По завршеном саветовању, 16. фебруара 1942. године, сви одреди су напустили подручје Маљена и кренули на своја одредишта. Одлазак са овог терена окarakterисан је као „самовољно напуштање своје територије, противно добијеној директиви Врховног штаба” (Ваљевски крај 1941/42.”, 1991. године).

У које год смо село дошли затим, пратиле су нас непријатељске потере, тако да смо били принуђени да бежимо из једног села у друго. Били смо нападани где год смо дошли, прогоњени као дивље звери. Чак и тамо где смо веровали да нећемо бити нападани: у селима Брезовице

и Лесковнице, где су нас мештани волели, нисмо могли остати ниједан дан да бисмо се прехранили и одморили. Непријатељске потере су нас сустизале, што нас је исцрпљивало и стварало општу клонулост код бораца. Ово је непријатељ користио захваљујући бројности и бољој опремљености. Нисмо више имали ни оно основно, без чега се не може ратовати. Понестало је и муниције па су се зато избегавале борбе. Просто речено, била је то бежанија у којој се спасавао голи живот. О нашем реалном положају и изласку из њега, Мирко Томић и Група команда као да нису желели ни да размисљају.

Због своје следе покорности директиви Врховног штаба, добијеној јануара 1942. године, остали смо тамо где смо се затекли, без обзира на неодрживост опстанка на овом терену. И даље се ништа није предузимало за спасавање бораца.

Фебруара 1942. године, онда када је пропуштена прилика да се донесе мудра одлука, имали смо довољно муниције и више бораца, па смо могли да се пробијемо где год смо хтели. Међутим, скоро два месеца смо се кретали на свом терену, што доказује да смо се уз одлучност руководства могли пребацити на безбеднији терен. Рецимо, преко Дрине у Босну, где би се спасло више стотина бораца, што би био велики допринос борби против непријатеља.

Почетком марта 1942. године покушали смо да се пребацимо у Шумадију, до Мораве и даље ка Топлици. Дошли смо до Чачка, али само накратко, да бисмо се потом вратили на старе терене које смо познавали. Окренули смо леђа мутној Морави и још једном одустали од покушаја да се ослободимо терена на коме се нисмо могли одржати.

Повратком на старо одредиште, Суворорце су чекале самртне муке. Свуда куда смо се кретали, у селима Милићевци, Рожицама, Мршељу, Тометном Пољу, према Маљену и Дивчибарама, свуда потере и напади непријатељских снага. У Тометном Пољу, селу подно Дивчибара, 11. фебруара 1942. године, напао нас је црногорски четнички одред. Борба се није могла избећи. И мада измучен, исцрпљен, Одред је успео да победнички одбије четнички напад. Међу погинулима на њиховој страни био је и командант одреда капетан Никола Младеновић.

Али, куда даље? Где год смо одатле кренули, свуда су нас чекале непријатељске снаге. Тако смо ујутро, 12. марта 1942. године, стигли у село Радановце, наомак Косјерића. Испред села, на брду Мрамор, заузели смо положај, знајући да ће нас сваког часа напасти четници. Остатак нашег Одред, са Групном командом и Штабом, сместио се у куће Ђировића, неколико стотина метара од Мрамора. Ту смо намеравали да предахнемо, презалогацимо било шта и да се „парењем“ одеће ослободимо несносних ватки. У својој књизи, Мића Јеремич каже да је Жикица први обавио тај посао, а онда, када се с Мрамора чуо пуцањ, кренуо трком на брдо да види шта се тамо догађа. У реду за „парење“ одеће остали су Мирко, Брадоња, Миле, Миша, Андра, Татовић.

Погибија Жикице Јовановића Шпанца

Било је подне (око 13–14 часова) када је на положај на Мрамору стигао Жикица Јовановић. Од командира вода Фрање Пољака, који се налазио само неколико метара удаљен од мене, тражио је информацију о кретању непријатеља. Фрања му је рекао оно што се већ назирало. Примећен је четнички стељачки строј који се кретао из правца Радановачког вуса ка нашим положајима на Мрамору. Биле су то јединице Златиборско ужичког четничког одреда, којим је командовао Ђоко Новаковић, као и Дринска група на челу са командантном поручником Сапунџићем.

Жикица Јовановић је клекнуо између Фрање и Милана Ђука. Двогледом је осматрао кретање четника. Пошто сам лежао поред Ђука, чуо сам када га је командир вода Фрања упозорио да треба да заузме лежећи положај, јер је у клечећем ставу био лако уочљив. На Мрамору није било никаквог природног заклона, жбуна или камена, па је сваки други положај осим лежећег представљао велики ризик. Док је двогледом осматрао, неколико минута по доласку на положај, одјекнуо је пуцањ са четничке стране. Испалени метак је погодио Жикицу Јовановића у главу, у пределу јагодице. Пао је без гласа, не дајући никакве знаке живота. Хитно су позвани Група команда и Штаб Одреда из Ђировића кућа. Када су отуд стигли на Мрамор, затекли су Шпанца како мртав лежи на положају. Одлучено је да се одмах мора сахранити, ту на Мрамору. Према изјави Драгоша Ђурића, председника борачке организације Косјерића, алат за копање раке донет је од куће Ђировића. Гроб је заравњен и на њега набацан снег, како четници не би могли да га открију.

Добро се сећам да су у борби у Радановцу учествовали и моји Мионичани, Ђорђе Петровић, Светолик Марић, Бранко Ружичић, Михаило Стојановић, Стеван Тумбас и Ђорђе Пајић, као и Рака Аћимовић из Кључа и Милорад Никић из Санковића.

Пошто смо Жикицу Јовановића Шпанца сахранили, вратили смо се на положај. Убрзо је погинуо и Милан Ђук, заменик командира вода, и то на истом месту где је и Жикица Јовановић изгубио живот. Ђука нисмо стигли да сахранимо, јер је уследио жесток окршај. Били смо приморани да се повучемо у село Таор. Ту су се борци окупили и одатле, под тешким утиском губитка Шпанца, чије је присуство подизало веру у победу, почело је узмицање пред непријатељем у правцу који нам се чинио најпогоднијим. А таквог правца практично није ни било. Сви правци су били затворени и поседнути. Из тих разлога нисмо се могли брзо ни кретати. Чинило се да се провлачимо кроз иглене уши.

У Таору је дата заповест за покрет. Споро се крећемо и 13. марта стижемо у село Мравињеце. Чинило се да ћемо овде макар мало да предахнемо. Међутим, већ поподне били смо нападнути. Пребацили смо се затим у село Горње Лесковице, где смо боравили 14. марта. Тај дан је запамћен по томе што су у Команди вођени разговори о нашој тренутној ситуацији, такорећи безизлазној.

Куда даље? Међу борцима је владало мишљење да бисмо се ипак могли извући ако бисмо кренули у правцу Медведника, ка Босни. Али, ко се у руководству освртао на то шта мисле борци. У Команди су се упорно и тврдоглаво држали тога да се остане на овом терену, макар и по цену да будемо сви уништени. Невероватно је колика је у том случају била кратковидост људи који су се налазили на челу покрета у овом крају.

Показало се да је овде пропала и последња нада да се остаци Одрета пребаце у Босну, као што су се, само неколико дана раније, тачније у ноћи 5/6. марта, пребацили 74 бораца Ваљевског одрета преко Дрине у Босну. Од целе ваљевске групације то је била једина партизанска јединица која је успела да избегне уништење. Можда је још боље да се каже – самоуништење, јер се заправо и не може другачије окарактерисати поступак руководства ове партизанске групације који је директно водно људе у самоуништење.

Највећу заслугу за спасавање бораца Ваљевског одрета, који су се у последњем часу, у минут до дванаест, пребацили у Босну, имали су поп Влада Зечевић и поручник Ратко Митровић. Ми, нажалост, нисмо били те среће и доживели смо трагичан крај искључиво кривицом свога руководства. Јер, за напуштање територије Србије, како се испоставило, нико од Ваљеваца који су прешли Дрину и добили се босанских планина, никоме за ту „непослушност“ није доцније одговарао. Као што, нажалост, на другој страни, нико од руководећих људи који су дозволили да страда велика група колубарских партизана није никад сносио никакву одговорност за такав необјашњив поступак.

Нестанак Брадоње и распуштање Одрета

Напустили смо Горње Лесковице и на планини Маглеш водили 15. марта борбу која ми је остала у сећању по томе што је у њој погинуо борац Марковић, чијег се имена, на жалост, не сећам, а био је рањен Милорад Никић, омладинац из села Санковића код Мионице. На Маглешу је, после борбе, издато наређење да кренемо према селу Забави. Мрачну ноћ смо искористили да се пребацимо неопажено преко ужичког пута, да бисмо 16. марта око подне стигли у село Равње.

Куда даље? – питање је које нам се драматично постављало већ ко зна по који пут. Где год бисмо кренули, чекао нас је пакао. У општој пометњи, донета је одлука да се иде ка Колубари. Управо тамо где су концентрисане најјаче непријатељске снаге. То је унело ново узнемирење међу борце, па је дошло и до дезертерства у ноћи између 15. и 16. марта. Тада су Одред напустили Ранисав Миливојевић, командир I чете, Срећко Милићевић, водник, Матија Павићевић, водник, Никола Николић Гробар, водник и још неколико бораца, а међу нама није више било ни Драгана Татовића, заменика команданта. То су ве били најхрабрији борци Одрета. Наша јединица спала је на свега осамдесетак изнурених бораца.

Морали смо убрзо да напустимо Равње и пребацимо се у Брадоњино родно село Зарубе, где нас је напала једна немачка јединица. Само захваљујући густој магли успели смо да се извучемо, а спас смо потражили у суседном селу Клинцима, родном месту Мише Дудића, односно у засеоку Рогљевићи. Али, ни овде није било мира. Непријатељ је осетио да пред собом има лак плен кога треба дотући. И овде смо успели да спасемо главе, највише уз помоћ Мише Дудића, који је познавао овде у свом крају све стазе и богазе.

Права драма нас је тек чекала када смо стигли у село Петницу, на три и по километра до Ваљева, такорећи пред вучју јаму. „Нестао Брадоња!” – пронела се вест међу борцима. Како се то догодило и по којим околностима? Свако је то тумачио на свој начин, са више питања него поузданих одговора. Брадоња је касније тврдио да је „за време извиђања натрапао на недићевце” и тако изгубио везу са Одредом. Тог дана нешто слично није се догодило никоме од бораца – да „натрапа” на гониоце.

У овим тренуцима, те последње вечери пред коначни крај Одрода, био сам на зачељу колоне, у заштитници са Фрањом Пољаком и друговима Ђорђем Петровићем, Светоликом Марићем и Раком Аћимовићем. Иза нас није било никога. Застали смо да се одморимо. И само што смо се спустили на земљу, до нас је стигла порука са чела колоне: „Брадоња напред!” Загледали смо се у чуду и узвратили порука да Брадоња није међу нама. А убрзо ће се испоставити да је нестао без трага. Где је отишао, шта се стварно с њим догодило, нико није знао. То је унело још већу пометњу у наше редове и изазвало деморализацију бораца који су, и иначе, већ били на ивици очаја.

Зар је могуће да се Брадоња изгубио такорећи пред својом кућом? Зар он није знао правац куда ће се Одред кретати. Он, искусни предратни официр. И многа друга питања су постављана. Није ли Брадоња видео наш крај па није имао снаге да то каже својим борцима. Можда је, на крају, и сам дезертирао! Све нам је то падало на памет. И ту се ближи свршетак потресне драме Сувобхорског одрода, који је сулудо жртвован, изложен немилосрдним прогонима, без икаквог војног смисла.

Ујутро, 18. марта 1942. године, у селу Пријездићу, сакупило се још седамедесетак преосталих бораца. Одмах је било примећено да на скупу нема Радивоја Јовановића Брадоње. И уместо да нас руководиоци обавесте шта се десило с Брадоњом, што га нема, где се изгубио наш истакнути руководилац, они су ћутали као заливени, без речи. Ћутали су све време и били неми посматрачи жалосног строја пред којим се погнутих глава стајали Мирко Томић Сељак, члан Врховног штаба, Миле Милатовић, члан Групне команде, Миша Дудић, командант Одрода, Андра Савчић, комесар, Душан Бараћ, заменик комесара, Милан Китановић, секретар ОК КПЈ за Ваљевски округ.

Очекивали смо да ће нам се обратити неко од руководилаца и саопштити о чему су целу ноћ разговарали и какве су закључке донели.

Неко од њих најодговорнијих. На наше велико изненађење пред борце је иступио Лука Спасојевић, комесар I чете. Сав потресен, обратио се присутнима речима: „Другови, налазимо се у безизлазној ситуацији па смо принуђени да Одред распустимо и да се разиђемо свако на своју страну. А када буду створени услови ми ћемо се окупити и наставити даљу борбу!

После Лукиног саопштења настао је прави хаос: бацање и ломљење оружја, протести, а чуле су се и грдње и псовке, тако да више нико никога није слушао. Тешко сам доживљавао овај драматичан и трагичан крај, растанак са друговима с којима сам делио и добро и зло. Посматрао сам их како се на растанку опраштају, грле, љубе и плачу.

Лука Спасојевић је окупио своје Качерце и кренуо у правцу Крчмара, док су Бора Миловановић Лија и Светислав Радовић Шале са својом групом кренули у правцу Буковца и Рајковића. А руководиоци су се одмах изгубили у оближњим шумама. Са својом групом кренуо сам у правцу Жабара. Преостали борци изабрали су правац који им се чинио најбезбеднијим и који ће им омогућити да живи стигну на жељено одредиште. Просто речено, сналазио се свако како је знао и умео.

Сви борци, а не само они који су били у последњем строју, веровали су пуних осам месеци свом руководству. Ниједног момента нису могли ни да сањају да ће их то исто руководство издати, да ће их практично изручити у руке непријатеља.

После распада Одрета, наиме, већина бораца је била ухапшена, а највећи број доспео је у логоре: Шабац, Бањицу, Норвешку, Аушвиц, Матхаузен и друге, док је њих 25 стрељано! У Шапцу су стељали Миодраг и Драган Татовић, Бранка, Жижа и Нада Илић, Остоја Стојановић, Бора Миловановић, Светислав Радовић, Влада Пиперски, Живорад Мишковић и Матија Павићевић. У логорима Норвешке страдали су Ђорђе Петровић, Светолик Марић, Стеван Тумбас, Милосав Стефановић, Влада Трифуновић, Милутин Јовановић, Сава Симић, Негован Михаиловић, Бранко Петровић, Милић Николић, Драган Дамњановић, Остоја Јовановић, Слободан Новаковић Брале и Ненад Шпаравало.

Наши јунаци Срећко Милићевић, Никола Николић, Милан Илић и Стева Богуновић, не желећи да падну у руке непријатељу, сами себи су прекинули муке. Они су такође жртве погубне одлуке о останку Одрета на територији на којој објективно нису постојали услови за његово деловање и опстанак, што је најпосле, након великих патњи и узалудних жртава, довело до његовог распуштања. Истина је, међутим, да за осам месеци славних борби у веома сложеним условима, Колубарци нису изгубили толики број бораца колико их је након распуштања Одрета похватано и страдало у разним логорима. Мали број је преживео и успео да се домогне својих кућа после ослобођења. Насупрот њих, руководиоци су нашли безбедна места код својих поверљивих симпатизера.

Поданички однос Групне команде

За страдање ваљевских партизана и Суворорског одреда 1942. године, у првом реду одговорност сноси Врховни штаб НОВ, што је својом јануарском директивом из 1942. године обавезао ваљевске партизанае, а самим тим и Суворорце, да остану на свом терену, иако се њему није могло опстати. Осим Врховног штаба, овој драми Ваљевских партизана допринео је и поданички однос Мирка Томића и Групне команде (Брадоње, Жикице и Мила), затим Мише Дудића и Андре Савчића, као и политичких руководиоца Милоша Минића и Милана Китановића, јер су на Саветовању на Мајлену (15.II.1942.) подржали директиву Врховног штаба, иако су, на основу конкретне ситуације, добро знали да се на овој територији не може опстати. Убрзо ће се то и потврдити. Није прошло ни месец дана од Саветовања на Мајлену, а сви одреди ваљевске групе били су разбијени и уништени, са изузетком Суворорског одреда, који је тек 18. марта 1942. године расформиран у селу Пријездићу, када је престала да постоји и последња оружана формација партизана у западној Србији.

Са сигурношћу се може тврдити – да су се ваљевски партизани и Суворорски одред благовремено пребацили у Босну, не би толики број бораца скончао у затворима и логорима Србије и Европе, где су мучени и убијани.

О борби ваљевских партизана и борби Суворораца, о тој епопеји и самој тежини надљудских напора којима су били изложени, Владимир Дедијер ће доцније навести изјаву Данила Лекића Шпанца, који је и сам био међу ваљевским партизанима: „Тежа су ми она четири месеца (међу ваљевским борцима) него читав шпански рат и остали део ослободилачке борбе”.

Слично о томе говори и Ратко Мартиновић: „У свему па и у рату постоје границе могућег и људско осећање те границе. До те границе дошао је Суворорски одред 18. марта 1942. године. Због тога ти дани борбе не могу да се забораве. А оно што се не може заборавити прелази у легенду”.

Солунац Благоје Павићевић, партизански борац, често нам је казивао нека своја сећања из Првог светског рата. Волео је да каже: „Ко не знаде шта су муке тешке нека пређе Албанију пешке. А ове наше муке, чини ми се, теже су и од оних албанских”.

Искористио бих ову прилику да, сасвим укратко, укажем и на један други трагичан и жалостан догађај из тог времена у ваљевском крају, који се, такође, као и у случају Суворорског одреда, могао да избегне да руководство ваљевских партизана, тада већ прилично бројне јачине и добро наоружаних, није потпуно затајило.

Почетком новембра 1941. године, поосле краткотрајне сарадње, дошло је до сукоба између четника и партизана. Четници су одмах предузели оружане акције и почели да заробљавају партизанае у њихове сараднике у Колубарском, Таковском и Пожешком срезу. У тим

акцијама заробили су око 400 бораца и симпатизера. Један број су стрељали у Брајићима, на Равној гори, а 360 су преко Планинице, Мионице и Вировца довели у Маркову Цркву. На мосту на Колубари у Словцу Немци су чекали са камионима. Ту су били укрцани у камионе и одведени у Ваљево. То се догодило 12. новембра 1942. године. Предају заробљених партизана извршио је четнички војвода Јован Шкаво. Сви су они 27. новембра 1942. године стрељани на брду Крушик изнад Ваљева.

Нико од војног нити политичког руководства нашег покрета није ништа покушао да би спасао ову групу заробљених партизана и симпатизера покрета. Зашто је то дозвољено када смо ми тада били и бројно надмоћнији и боље наоружани од четника, зашто ништа, ама баш ништа, није учињено да се спасе толики број бораца и нанесе велика штета покрету. Свакако, кривица лежи на руководству покрета што се тако пасивно односило. Наши историчари су се бавили многим питањима из тог времена, док су стрељање ове групе партизана потпуно заобишли. Зашто?

Завршавајући своје казивање, на крају, сматрам да је на историчарима да утврде стварну истину о партизанском покрету у западној Србији, његовом успону и паду, а њихова оцена не би смела да се разликује од извора до извора. Ово је мој скроман допринос том циљу.